

Dominique Sluijsmans

Dominique Sluijsmans is lector Integrale Curriculumontwikkeling en zelfstandig onderwijskundige

E-mail: d.m.a.sluijsmans@hr.nl

Puk Witte

Puk Witte is adviseur bij Sardes en redacteur van De Nieuwe Meso

E-mail: p.witte@sardes.nl

Pieter Leenheer

Pieter Leenheer is lid van de redactie van DNM

E-mail: pieter.leenheer@planet.nl

Een herbezinning op de plek van toetsing in het onderwijs

Toetsing is een thema dat in de hele onderwijskolom al jaren een dankbaar onderwerp is voor dialoog en debat. Vaak gaan die gesprekken over de vraag of toetsen nu wel of niet goed is voor leerlingen en hoezeer we moeten waken voor een te stevige toets- of meetcultuur. Het in 1966 verschenen boek *Vijven en zessen* van de hand van methodoloog en psycholoog Adriaan de Groot heeft in de Nederlandse beeldvorming over toetsing een belangrijke rol gespeeld. Haarfijn legde hij de vinger op de zere plek van gangbare toetspraktijken van docenten, die vooral nadelig uitpakten voor leerlingen uit arbeidersmilieus. Hij pleitte voor een eerlijker beoordelingssysteem, waarbij alle leerlingen op dezelfde wijze zouden worden beoordeeld en leerlingen niet langer de dupe zouden worden van de subjectieve verwachtingen en oordelen van docenten. En zo geschiedde: de uniforme toets kwam er, net als een centraal instituut voor toetsontwikkeling. Dat deze wijze van gestandaardiseerde toetsing tot op de dag van vandaag weer nieuwe uitdagingen mee zou brengen, had De Groot niet kunnen bevroeden.

In 2018 constateerde de Onderwijsraad in zijn advies *Toets wijzer*, dat er verschillende acties nodig waren om toetsing beter te laten bijdragen aan goed en effectief onderwijs. Daarbij zou het gaan om het verstevigen van toetsdeskundigheid, een goede balans tussen de

verschillende doelen van toetsing en het werken aan een helder toetsings- en examineringsbeleid. Scholen hebben daar ook behoefte aan: ook zij zoeken naar toetsmethoden die beter aansluiten bij hun visie op leren. Veelgehoorde uitspraken zijn: 'we willen naar veel

minder toetsen'; 'we leggen nu een te grote nadruk op presteren in plaats van leren': 'we willen van een toetscultuur naar een feedbackcultuur'; 'cijfers belemmeren het leren, het wordt tijd dat we daarmee stoppen'; en 'leerlingen hollen van toets naar toets'. Deze citaten laten zien hoezeer scholen en leraren lijden onder de misvatting dat het bij toetsing draait om cijfers en presteren. Dat is ook niet zo gek, want dit zijn de beelden, praktijken en ervaringen waarmee we zijn opgegroeid. Deze benadering legt de nadruk op toetsen als instrument, waarbij de didactische functie weinig tot geen rol speelt. Gelukkig zijn door de jaren heen de beperkingen van een te instrumentele visie steeds meer benoemd en is er veel kennis ontwikkeld over de plek van toetsing in het curriculum. Het veranderen van diep verankerde beelden over toetsing bij leerlingen, docenten, schoolleiders en ouders blijft echter moeilijk. Toetsing is al vele jaren voor leerlingen – en wellicht ook docenten – sturend in het leer- en onderwijsproces. Een belangrijke stap is eerst te investeren in een stevige kennisbasis over toetsing.

Toetsing als onderzoeksproces

Een complicerende factor daarbij is dat er, mede door

de grote aandacht voor dit thema, in de loop van de voorbije decennia een enorm vol 'toets-woordenboek' is ontstaan. Toetsing, beoordeling, examinering, proeven van bekwaamheid, programmatisch toetsen, PTA, holistisch toetsen, formatief handelen, meesterproeven, schoolexamens en ga zo maar door. In dat woordenboek ontbreekt echter toetsing als een *proces*,

'We willen van een toetscultuur naar een feedbackcultuur'

waarin je op basis van een aanname, vraag, of doel informatie verzamelt, interpreteert en vertaalt naar een valide uitspraak/conclusie daaromtrent. Toetsing is namelijk in feite een onderzoeksproces naar je leerlingen, die ermee begint dat je als docent nieuwsgierig bent naar jouw leerlingen of studenten. Snappen ze eigenlijk wat ik gisteren aan ze heb uitgelegd? Wat zouden ze vinden van een bepaalde stelling? Zijn ze wel aan het denken over datgene waarover ik denk/

hoop dat ze aan het denken zijn? Zijn ze in staat een gedegen antwoord te formuleren? Je zult over al die vragen waarschijnlijk bepaalde aannames hebben, maar de enige manier om te achterhalen (te toetsen) of deze aannames kloppen, is actief en systematisch naar antwoorden op zoek te gaan.

Toetsing beschouwen als een doelgericht proces van informatieverzameling, interpretatie en besluitvorming, biedt kansen om niet de data van een leerling als uitgangspunt te nemen voor (zwaarwegende) beslissingen, maar juist de doelen die je in je lessen en curriculum voor ogen hebt. Dus een beweging van datagestuurde beslissingen, naar doelgerichte dataverzameling. Helderheid over de beoogde doelen en de te nemen beslissingen bepalen in hoge mate de kwaliteit van het toetsproces. Door op deze manier naar toetsing te kijken kunnen toetsprocessen verschillende doelen hebben. Een eerste doel is dat je als leerling wilt weten of je bepaalde stof nog beheerst. We hebben het dan over toetsing als *leerstrategie*. Bijvoorbeeld door jezelf te overhoren met zogenaamde fliiskaarten die op de ene zijde de vraag of begrip hebben staan, en op de andere zijde het antwoord of de uitleg. Een tweede doel kan zijn het achterhalen van begrip of detecteren van misvattingen. We hebben het dan over toetsing door een proces van formatief handelen. Diagnostische vragen en feedbackprocessen, inclusief doelgerichte vervolgacties zijn belangrijk elementen in een dergelijk didactisch proces. Een derde doel is toetsing als een proces om zelfstandige beheersing vast te stellen, vaak 'de echte toets' genoemd. Dit proces moet tot een besluit leiden over de vraag: kan de leerling het nu zonder hulp? Toetsing als leerstrategie en als een proces van formatief handelen is zeer geschikt om het leerproces van leerlingen te ondersteunen. Daarom

Een eerste doel is dat je als leerling wilt weten of je bepaalde stof nog beheerst.

zijn dit *didactische* processen. Toetsing om zelfstandige beheersing vast te stellen is geschikt voor beoordeling, ook wel de *summatieve* functie van toetsing genoemd.

Perspectieven op toetsing

In dit themanummer biedt elke bijdrage een ander perspectief op toetsing. En dat is heel waardevol, omdat verschillende perspectieven nodig zijn om toetsing de juiste plek te geven in het onderwijs.

Pieter Leenheer beschrijft in het kort de geschiedenis van toetspraktijken tussen 1801, als onderwijs een overheidszaak wordt, en 2023. Daaruit blijkt dat de kwaliteit van toetsing decennialang vooral een zaak is geweest van de individuele leraar. Dat diens oordeel niet zo betrouwbaar is als de leraar zelf dacht, is met name door de eerder genoemde Adriaan de Groot aan de orde gesteld, zij het dat daarna vooral onderzoekers en ondersteuners met zijn gedachtegoed aan de slag gingen. In het eigenlijke onderwijsveld heeft, zoals Cito-medewerker Tom Erkens nog in 2013 opmerkte, het denken over toetsing sinds Vijven en zessen zo ongeveer stilgelegen.

Goede toetsprocessen leiden idealiter tot beslissingen die met name door de leerling als eerlijk, transparant en acceptabel worden ervaren. Hoewel dus De Groot zich al in de vorige eeuw hiervoor hard maakte, zien we ook vandaag de dag nog toetspraktijken die zorgvuldige besluitvorming in de weg staan. Janneke Sleenhof beschrijft treffend de gang van zaken bij zogenaamde overgangsvergaderingen: bij de door haar onderzochte vergaderingen is daar bepaald ruimte voor verbetering. Sleenhof biedt in haar artikel daartoe een aantal belangrijke aanbevelingen.

Martin Ringenaldus legt in zijn bijdrage uit waarom je voorzichtig moet zijn met het trekken van conclusies op basis van cijfers op een toets, en waarom 'losse' toetsresultaten optellen en middelen geen goede methode is om zwaarwegende beslissingen te nemen. Zijn verhaal is een oproep aan leraren en schoolleiders je goed te verdiepen in kennis over toetsing, om deze vervolgens te vertalen naar de eigen toetspraktijk.

Toetsing in de praktijk

Hoe mooi toetsing ook theoretisch kan worden beschreven, in het daadwerkelijk inrichten van toetsprocessen in het onderwijs zit de echte uitdaging. Drie bijdragen geven een inzicht in hoe scholen en opleidingen bezig zijn hun visie op toetsing vorm te geven en te vertalen naar de dagelijkse praktijk. Paula Willemsen en Irma van der Neut schetsen in hun bijdrage op heldere wijze de ontwikkelingen in toetsing en examinering in het middelbaar beroepsonderwijs (mbo). Vanaf 1996 zijn mbo-scholen zelf verantwoordelijk voor de examens in het mbo. Na periodes waarin er op verschillende manieren werd gekeken naar de kwaliteit van met name de examens, is er de laatste jaren veel beweging richting het zogenaamde *Anders verantwoorden en beslissen*. Daarin bestaan lerende netwerken waarin mbo-teams op basis van ervaringen en opbrengsten onderzoeken hoe *anders verantwoorden* in de praktijk kan werken. Daarbij wordt niet alleen getoetst, maar worden bewijzen uit het onderwijs verzameld om aan te tonen dat een student de kwalificatie-eisen op eindniveau beheerst. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om beroepsproducten, of feedback die studenten hebben ontvangen van docenten, praktijkbegeleiders, medestudenten of klanten.

Twee panelgesprekken met scholen geven een mooie inzicht in de ontwikkelingen in de richting van een toetsbeleid waarin ruimte is voor het leerproces. Bij Scholengemeenschap Huizermaat, een school voor vmbo-tl, havo en vwo, is de ontwikkeling naar een andere wijze van toetsing zes jaar geleden gestart. Er is aandacht voor formatief handelen, met meer nadruk op het leerproces en het organiseren van feedback en minder op het 'leren voor de toets'. Bij onderwijsstichting INNOVO staat sinds 2019 formatief handelen en het toewerken naar een ander beslissingsbeleid prominent op de agenda. In het gesprek over hun ervaringen van de afgelopen jaren blijkt hoe het steeds beter lukt integraal, met alle relevante actoren, aan een andere kijk op toetsing te werken. Beide panelgesprekken laten zien dat het toewerken naar een structureel ander toetsbeleid veel vraagt van alle actoren, niet in de laatste plaats een ingrijpende gedragsverandering. Bovendien gaan deze ontwikkelingen gepaard met een herbezinning op het

curriculum als geheel: wat vinden we echt belangrijk en waarom?

Het belang van leiderschap

In het licht van alle bijdragen is duidelijk dat een beweging naar toetsing als integraal onderdeel van je curriculum vraagt om sterk en koersvast leiderschap. René Kneyber en Elizabeth Langeveld betogen in hun bijdrage dat de schoolleider uiteraard een cruciale rol speelt in het organiseren en faciliteren van het professionele (inhoudelijke) gesprek over wat de school wil met haar leerlingen, waar de school voor staat en wat zij van belang vindt om over te dragen. Maar daarnaast moet hij ook leidend zijn in het komen tot een collectief gedragen visie op leren en onderwijzen. De schoolleider zal verantwoordelijkheid moeten geven, maar vooral ook zelf moeten nemen door steeds kritisch te kijken naar de eigen toetspraktijk. En daarbij ook durven te besluiten een eind te maken aan wat niet in lijn is met het hogere doel van onderwijs.

Samenvattend zien we – mede op basis van de bijdragen in dit themanummer – dat toetsing door scholen en opleidingen steeds meer wordt beschouwd als een integraal onderdeel van het onderwijsontwerp. Ook zorgt een sterkere kennisbasis op het punt van toetsing voor betere keuzes in het opstellen van bijvoorbeeld een determinatiebeleid. Niet door per se *minder* te toetsen, maar door *beter* te toetsen. Uiteraard blijven er nog voldoende uitdagingen over. Zo zijn veel scholen nog zoekende naar een goede balans tussen de selecterende en didactische functie van toetsing en naar de beste manier om daaromtrent transparantie te bieden aan leerlingen en ouders. Ook gaat het inrichten van toetsprocessen gepaard met een herbezinning op het curriculum als geheel: wat willen we dat leerlingen echt zelfstandig beheersen? En hoe zorgen we ervoor dat we ze daarvoor voldoende kansen krijgen binnen de wijze waarop we onze onderwijs- en toetsprocessen organiseren? Gelukkig zien wij steeds meer enthousiasme en gedrevenheid bij docenten om deze vraagstukken verder te onderzoeken en te vertalen naar concrete, op onderzoek gebaseerde aanwijzingen voor de praktijk – en steeds meer schoolleiders die daarin actief zijn. ■